ТЕМАТИЧНІ КОДИ ТА ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОМАНУ В. ВИННИЧЕНКА «НОВА ЗАПОВІДЬ»

Марина ВАРДАНЯН (Кривий Ріг)

У статті аналізується роман В.Винниченка „Нова заповідь” з погляду жанрових пошуків автора, рівнів змісту та проблематики.

The article investigates the levels of contents, genre search of author and problems in the novel by V.Vinnichenko „The New Commandment”.

Романи В. Винниченка 1930–40-х рр. („Вічний імператив”, „Лепрозорій”, „Нова заповідь”, „Слово за тобою, Сталіне!”) становлять період підсумків усіх творчих і світоглядних пошуків В. Винниченка. Єдиним твором В. Винниченка, який був виданий за його життя – це роман „Нова заповідь”, першу неопубліковану редакцію якого (для видавництва „РУХ”) Г. Костюк та Т. Маслянчук датують 1931–1932 рр. Друга ж редакція роману за словами Т. Маслянчук, після значного „концептуального редагування”, була опублікована 1949 року французькою мовою, українською мовою твір виданий 1950 року (Новий Ульм, „Україна”) [5, с. 155]. Але вихід роману В. Винниченка „Нова заповідь” залишився непоміченим для літературно-культурного життя тогочасної Радянської України. Натомість у діаспорі навколо цього роману відбулося значне пожвавлення. У полемічних розвідках критики діаспори (Т. Кобзей, В. Лазовінський, В. Державін, Д. Соловей) обмежилися тільки оцінками політичних поглядів В. Винниченка: їх цікавило, до якої ідеології віднести Винниченкову теорію колектократії; йшлося про викриття в книзі сталінського режиму.

Цей літературний спадок В. Винниченка донині залишається не перевиданим, тому належить до розряду рідкісних книг. Склалася парадоксальна ситуація: романи В. Винниченка періоду третьої еміграції викликають інтерес і водночас залишаються поза активним науковим ужитком. У працях Г. Костюка [4], С. Погорілого [7], Г. Сиваченко [8] розглядаються окремі аспекти романів 1930–40-х рр., але творчість В. Винниченка цього періоду системно не досліджувалась. У визначенні жанрової дефініції романів митця 1930–40-х рр. серед дослідників немає одностайності. Не розглядалася специфіка романів В. Винниченка зазначеного періоду, виходячи з особливостей проблематики. Тому метою цієї статті є аналіз проблематики роману „Нова заповідь” та його провідних жанротвірні чинників.

У романі „Нова заповідь” В. Винниченко висловив багато правди про капіталізм, соціалізм, комунізм, про назрівання нової „атомної” війни. На його думку, мир і розвиток людства будуть можливі, якщо світ прийме ідею колектократії. Засуджуючи панівні ідеології, В.Винниченко ставив перед собою завдання переконати людей, що колектократія є мирним способом соціальних перетворень, без крові може бути втілена в життя. Це

активізувало такі аспекти твору: соціально-ідеологічні (конфлікт твору розгортається в полеміці з тогочасними ідеологіями з позиції авторської концепції колектократії; визначеність позиції автора), детективно-пригодницькі (інтриги, злочини, перевдягання) та соціально-філософські (міфологічні способи втілення ідеї колектократії, пошуки культурного героя, символіко-міфологічна поетика, відкрита композиція, глобальна проблематика). Композиція твору характеризується відкритістю, побудована на принципі контрасту: з одного боку, автор, як і творці антиутопій, розвінчує тогочасні форми господарювання „приватний капіталізм" та „державний радянський деспотизм", моделює суспільство, яке роздирають суперечності, в наслідок чого людству загрожує ядерний апокаліпсис, а з іншого, – за жанровими особливостями утопій, проектує „новий світ" на засадах колектократії, безконфліктне справедливе суспільство, у якому питання війни навіть не поставатимуть.

Із особливостями композиції, конфлікту, вибором героїв, своєрідністю наратії, з кількома рівнями залягання авторської ідеї (подієвий, соціально-ідеологічний, моральний, міфологічний, філософський), із символами-текстами (мансарда, Дракон і Юрій Переможець) пов'язані концепти твору: „світ стоїть перед катастрофою" (війна, смерть) / колектократія (мир, життя), „слово з ділом", „мир з собою". За слушним спостереженням Г. Клочека, „звучання художнього мотиву – це розкриття художнього змісту, яким автор хоче буквально вразити читача, „зарядити" ним" [3, с. 35]. Через взаємодію усіх складників відкривається головна ідея твору.

У „Новій заповіді" В. Винниченко як реаліст-політик відтворює світове розташування наявних сил капіталізму, сталінізму та передає складну політичну ситуацію: світ стоїть перед загрозою третьої (атомної) війни. За таким принципом на *подієвому рівні* твору розгортається сюжет із розвинутою інтригою, внесено елементи ретроспективної фабули. Загроза світового знищення нікого не залишила байдужим, тому в політичному світі широко обговорюються способи її уникнення. З цією метою автор розгортає кілька сюжетних ліній: Жан Рульо – Жак Ленуар – Матильда, Жан Рульо – однопартійці, Жак Ленуар-однопартійці, Жан Рульо – Стовер, Стовер – маркіз де Монфор, Мері – Мабель, Кіндрат – Петро (Панас Скиба). Усі названі сюжетні ходи працюють на розвиток ідеї колектократії. Ця ідея є точкою перетину інтересів персонажів роману. Але автору не досить відтворити політичну ситуацію у провідних країнах, їхнє масове озброєння. Він прагне сказати все про соціалізм-комунізм-капіталізм, про його представників, про революцію та нову криваву війну, про загрозу краху людства (Апокаліпсис), про можливі перспективи суспільства.

Мужність В. Винниченка як ідеолога й практика революції, соціалізму полягала в тому, що він висловив усі нюанси сильних і слабких сторін багатьох поглядів: сутності російської революції, більшовицьких ідей, феномена комунізму, сталінізму, капіталізму. Так відбувалося визрівання ідеальної системи колектократії. Автор немовби дав змогу ідеї колектократії

самій розцвісти в головах людей у конкретних історичних умовах. Водночас В.Винниченко робив ідеологічний натиск, оскільки вважав ідею колектократії готовою для втілення. Апробацію цієї ідеї він здійснював на різних рівнях: соціально-ідеологічному (через ідеологічні поєдинки героїв), моральному (випробовування героїв), міфологічному (мотив богоборства, боротьба добра / зла, життя / смерті), філософському (дослідження різних варіантів миру).

На соціально-ідеологічному рівні аналізуються три моделі світу: тоталітарна, капіталістична, колектократична. Засобом контрасту автор поглиблює суть колектократії, розкриваючи вади соціально-політичних систем – соціалізму та капіталізму. У тоталітарній і капіталістичній системах закладено код війни, смерті, у колектократичній – код миру, життя. На цьому рівні порушуються проблеми невлаштованості суспільства, викриття соціального явища, війни й миру, способів розвитку суспільства, соціального ідеалу, співдружності між народами. Ідеї В. Винниченка, як духовні категорії, виражаються в образах персонажів. Автор моделює ідеологічні диспути між різними соціальними представниками (Жан Рульо-соціаліст, Жак Ленуар-капіталіст, Стовер-капіталіст), які міркують над питаннями: чи можна уникнути війни, якщо людство існуватиме за ідеологіями капіталізму, соціалізму, комунізму? Чому становище людства провокує розв'язання війни? Яким чином можна досягти вічного миру на землі? Вони викривають такі соціальні явища: культивування соціальної нерівності, перевагу особистих інтересів членів партії, нереалізованість ідеї рівності й братерства (ідеологами соціалізму); комуністичну мораль, що будується на демагогії, жертвах індивіда в ім'я колективу, пропаганду війни (провідниками комунізму); меркантильність, нещирі наміри щодо ліквідації війни, владу грошей (у представників капіталізму).

Детально аналізуючи різні ідеології, їхню мету, засоби й результати перетворень, В. Винниченко прагне переконати, що вони несуть бездуховність, соціальну нерівність, ворожнечу, війну, загибель людського життя. Ці способи (комуністичний, соціалістичний і капіталістичний) доводять, що людство у своєму розвитку зайшло в глухий кут. Таку позицію автора закодовано в наративі Рульо і Стовера: „Ми, як у глибокій, темній ямі, в паніці товчемося, гриземо, душимо одне одного. Криза. Всесвітня криза" [2, с. 26].

У передчутті катастрофи В. Винниченко висловлював ідею колектократії як способу виходу суспільства з кризи. Для реалізації цієї мети В. Винниченко закликає до порозуміння між антагоністичними соціально-економічними устроями. За умови створення підприємств за принципом колектократії буде досягнута всесвітня єдність. На відміну від панівних ідеологій, колектократія має іншу основу: не соціальну ієрархію, а рівність; не панування одного над іншими, а єдність; не війну, а мирний шлях перетворень. Аналізуючи об'єктивний розвиток світових подій, В. Винниченко знаходить якісні моменти зближення ідеологій комунізму,

соціалізму, капіталізму, аби зацікавити їх своєю ідеєю колектократії. Автор переконаний, що ця справа є близькою народу будь-якої країни. Тому він моделює згоду американських робітників (за рахунок акцентної деталі „захват в очах людей") та радянських робітників (в особі Петра і Кіндрата), які приймають ідею реформування суспільства на засадах колектократії. Такою є позиція В. Винниченка як борця за кращий устрій суспільства.

Якщо на ідеологічному рівні ідея колектократії апробується через ідеологічні поєдинки героїв, то на *моральному рівні* різні нюанси цієї ідеї перевіряються через вчинки та характери героїв. Мотив випробування наповнюється ідеологічним змістом. На цьому рівні автор порушує проблеми: ролі особистості в історії, щирості / демагогії, відповідальності / байдужості, свободи / необхідності (обов'язку), кохання, самовдосконалення, відчуження, нової людини, дворушності / самопожертви, морального вибору, самовияву внутрішнього світу особистості.

Концепти „слово з ділом", „мир у собі" розвиваються через пошуки внутрішньої гармонії Жана Рульо та Жака Ленуар. В. Винниченко як реаліст-політик намагався прозирати, орієнтуючись на минулі доктрини. Соціалістичні мрії, за втілення яких Рульо колись боровся, у сьогоденній дійсності постали як зло. Тому герой прагне переосмислити основоположні тези соціалізму та „навести мир у самому собі, погодити себе з самим собою" [1, с. 50]. Автор вдається до символічної „мансарди", щоб підтримати ідею колектократії. Для Рульо і Ленуара не прийнятна позиція соціалістів і комуністів (в особі їхніх однопартійців) та норми капіталістичного світу (в особі Люсьєн і Стовера). Порівнюючи минуле й критичний момент сучасного з оглядкою на майбутнє, вони усвідомлюють місію свого життя, свій обов'язок перед суспільством донести людям ідею колектократії як спосіб уникнення війни. Заради втілення ідеї колектократії вони ризикують своїм життям і гинуть. Але В. Винниченко свято вірив, що ідея колектократії придатна для втілення в життя і незабаром людство її прийме.

Панас Скиба є саме тією людиною, яка, за переконанням автора, здатна бути рушійною силою творення нового суспільного устрою. Цим образом митець порушує проблему формування людини нового типу, нової соціальної людини. Розгортаючи лінію розповіді Панаса Скиби, автор відтворює шлях сходження героя від поверхового існування (від накинутих згори думок) до зміни та вибору (усвідомлення права на власну думку). На початку твору Скиба не виступає у ролі бунтівника. Не лише перебування у велетні-місті за дорученням уряду, а взагалі буття-у-світі героя символічно порівнюється автором із „безпорадним, сліпим кошеням" [1, с. 31]. Автор розгортає сюжет таким чином, щоб переконати і героя, і читача в потребі боротьби із „сатисфакцією сталінізму" та недосконалостями капіталізму. Скиба проходить кілька випробовувань: таємне доручення від радянського уряду; самовипробовування; адаптацію Стовера; перевірки, влаштовані Мабель і Мері.

Випробування Скиби викривають капіталістичний та радянський світи. Вони формують елітарну свідомість героя. Близькою до ініціаційної моделі є лінія Стовер-Скиба. Капіталіст Стовер хоче підкорити свідомість Скиби своїми переконаннями щодо суспільного ідеалу та способів розв'язання питання війни / миру. Він не знає, що Скиба підісланий радянським урядом, тому вірить його легенді про еміграцію з СРСР. Автор зображає ряд подій (імітація порятунку Стовера, врятування від розлючених робітників на демонстрації), після яких Стовер (архетип жерця-шамана) береться адаптувати Скибу до свого капіталістичного середовища: призначає начальником охорони, прагне усиновити його та одружити з племінницею Мабель, щоб закріпити капітали й на власний розсуд розв'язувати питання війни-миру. Але ініціація передбачає поглинання її учасників середовищем, до якого їх адаптують. Із Скибою цього не сталося. Він не прийняв Стоверових способів розв'язання війни.

Роль своєрідної ініціації виконують також перевірки, влаштовані Мабель. Але вона не адаптує Скибу до свого середовища, а випробовує витривалість та силу переконань радянського комуніста. Ці випробування здійснюються за рахунок книги брата Мері, у якій викривається сталінський режим.

Книга Джона Сміта про радянський світ, зокрема національне питання і доля України в складі СРСР, та „дворушна" діяльність капіталіста Стовера ставлять Скибу в межову ситуацію: „Не добре у нас діється" [2, с. 62]. Герой починає розуміти, що був несвідомо „дволиким", адже насправді, прагнучи робити те, що говориш, він був лише маріонеткою, а не вільною людиною, не служив на користь своїй країні. Він нібито й будував „новий світ", а в дійсності народ його нещасливий. Тому теперішнє життя Скиба сприймає як абсурдне, бо гасла й дії урядових органів не збігаються: „Справа править за ширму для особистої приємності" [1, с. 151]. Попереднє життя та політична активність Панасу Скибі видаються з цього часу абсурдними й нелогічними: „Я був такий самий, як багато політиків, навіть серед наших, які „справою" цілком щиро прикривають свої особисті інтереси" [1, с. 152]. Відтепер герой не може бути механічним автоматом, слухняним членом партії, який сліпо виконує її вимоги. Адже „нещирість" перед самим собою й полягала в тому, що він не бачив абсурдності радянських процесів узагалі та автоматизації людської особистості зокрема. Із почуттям відповідальності за свій знедолений народ („Україна в скруті" [1, с. 32]) приходить усвідомлення свободи і права вибору.

Відмова Скиби коритися законові ініціації, що передбачає поглинання свідомості, контроль над нею, пов'язана з небажанням приймати закони „старого світу". Отже, адаптація Скиби не відбувається в змодельованих автором світах, тоталітарному й капіталістичному, з притаманними їм вадами (експлуатація праці, соціальна нерівність, влада грошей). У ситуації вибору: дегуманізуватися, зайнявши пасивну роль, чи перейти на активну культуротворчу позицію, – герой обирає друге. Автор моделює здійснення

вибору на користь ідеологеми твору „мир на землі”. Адже ідея колектократії як оптимальний спосіб реформування людства внутрішньо відповідає власним бажанням Скиби про „творення нового ладу на землі” та мріям „про справедливість, щастя людей” [2, с. 208]. Здійснюючи вибір колектократії, герой отримує гармонію у власному внутрішньому світі, адже він діє відповідно до проголошеного на словах, а отже, щиро і вільно. Обираючи для себе, за теорією екзистенціоналізму, герой обирає тим самим і для інших, адже цей вибір робиться узгляднено до інтересів оточення [6, с. 165]. За рахунок семантичних кодів та самовдосконалення Скиби цей образ утілює Винниченків тип „нової людини”, здатної бути духовним збудником людства, творити новий світ.

На міфологічному рівні протистоять „старий світ” / „новий світ”. До „старого дискордистського світу” митець відносить криваву (сталінську) / мирну (капіталістичну) моделі світоустрою. В. Винниченко актуалізує архетипне питання життя / смерті та загострює проблему віднайдення ідеалу, що знаходить своє втілення в мотиві бунту проти тиранії новітніх богів, конфліктності, зла.

„Старий світ” у візії В. Винниченка постає як хаос. Він наближений до „демонічної моделі”. Уособленням зла є боги-тирани (Сталін), представники влади. На позначення модерного хаосу постають наскрізні мотиви пригнічення, катування, страждання людини. Деструктивність несуть й антагонізми між „ліберальним американським капіталізмом” та „деспотичним російським капіталізмом”. Їхню ворожнечу, що веде до глобальної загрози знищення людства, автор закодовує у міфічний двобій Дракона й святого Юрія. Невдоволення дійсністю, що сповнена трагічної конфліктності, викликало в митця відчуття необхідності пошуку нових ідеалів. Упорядкувати світ він поспішає через власну модель „нового світу” – „колектократію”. Бажана модель Винниченкового світу вибудовується в парадигмі „нова заповідь”, „нова людина”, „новий устрій”. За В. Винниченком, мир є уособленням усталеного порядку Всесвіту. А призначення ідеї колектократії вбачається в оновленні суспільства новою ідеєю, спасінні від краху світу. Винниченкова бажана модель світу тяжіє до „апокаліптичної”: з героєм-спасителем, ідеалом гармонійного зв’язку людини з універсумом, встановленням федерації рівних братів. Митець створює утопію про безконфліктне справедливе суспільство, уякому буде знищена причина соціальної нерівності – експлуатація. Тому ідея колектократії несе мир, уособлює життя.

Мир на землі як запорука щастя, умови його досягнення, цілісність особистості та злагода між державами – такі основні проблеми *філософського пласту* роману. Врятувати людство від війни – головна ідея В. Винниченка. Обмірковуючи суспільну дилему загинути чи вижити, він доводить, що лише за умови об′єднання всіх країн і народів можна запобігти знищенню людства. Осмислюючи один із варіантів миру між Заходом і Сходом, він наголошує, що такий мир ґрунтується на страхові, гонці

озброєння. Мир через мир – тільки така ідея придатна для В. Винниченка. Тому лише комплексний підхід до проблем миру / війни, життя / смерті допоможе вийти із загрозливої для людства ситуації.

В. Винниченко, відірваний від практичної роботи, не прийнятий як пророк, не зрозумілий оточенням як ідеолог, відчув у собі енергію перетворити світ. Романом „Нова заповідь" він розгортає серйозну гру з читачем. У ньому свідомість автора „розщеплена" на кілька позицій, кожна з яких має свого представника: соціаліст Рульо, комуніст Ленуар, капіталіст Стовер. Автор розгортає між ними ідеологічні поєдинки з питань невлаштованості суспільства та способів його розвитку, війни і миру, соціального ідеалу, співдружності між народами. Як реаліст-політик В. Винниченко відтворює світове розміщення наявних сил: світ розривають протиріччя, зумовлені прагненням двох систем (Заходу і Сходу) завоювати світ, зробити його одноголосим. Так сходяться дві утопії, кривава (тоталітарна, СРСР) й мирна (капіталістична, Америка) за способами реалізації. Утопія самоутвердження однієї зі світових систем могла б призвести до самознищення цивілізації. Найбільшою для автора є ідея врятувати світ від війни. Викриваючи недосконалості тоталітарного і капіталістичного світів, автор закладає у них код війни, смерті. У колектократії закодовано мир, життя. Розвінчуючи соціалістичний міф, В. Винниченко висуває нову ідею, формує новий, власний міф – колектократію. Через різні країни, прошарки, типи героїв письменник проводить ідею колектократії, ніби даючи змогу цій ідеї розквітнути в головах людей у конкретно-історичних обставинах. Ідею миру В. Винниченко втілює міфологічними принципами: страх кінця світу (Апокаліпсису) і пошук порятунку; віра в неминучість Божого суду й його заперечення (колектократія – порятунок). Через образи персонажів митець апробує ідею колектократії та здійснює пошук культурного героя, який врятує світ від знищення. Зважаючи на те, що конфлікт розгортається на полеміці з ідеологіями комунізму, соціалізму, капіталізму з позиції авторської концепції реформування суспільства, „Нова заповідь" сприймається передусім як ідеологічний роман. Водночас відкрита композиція (зверненість до людства, оптимістичні прогнози відносно майбутнього світу), апробація ідеї колектократії, моделювання героїв як носіїв ідей, використання символіко-міфологічної поетики (пошук культурного героя, боротьба добра / зла, богоборство, моделювання „людського раю", біблійні алюзії Дракон і Юрій Переможець, Апокаліпсис) надають йому рис соціально-філософського роману. Роман „Нова Заповідь" засвідчив, що українська душа не до кінця подолана, що вона за межами тоталітаризму здатна на несподіваний творчий вибух, де соціальний ідеал пробивається крізь плетиво монологів і діалогів як традиційних форм пізнання істини, якою складною вона не була б.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Винниченко В. Нова заповідь: [роман] / В. Винниченко. – Видавництво „Україна”, 1950. – 242 с.
2. Винниченко В. Нова заповідь: [роман] / Володимир Винниченко. – Видавництво „Україна”, 1950. – 259 с.
3. Клочек Г. Енергія художнього слова: збірник статей. – Кіровоград, 2007. – 448 с.
4. Костюк Г. Володимир Винниченко та його доба: дослідження, критика, полеміка. – Нью-Йорк, 1980. – 283 с.
5. Маслянчук Т. Проза В. Винниченка: проблеми текстології: дис. …кандидата філол. наук: 10.01.09. – К., 2003. – 187 с.
6. Онишкевич Л. П’єса Винниченка Дисгармонія та ідеї екзистенціялізму // Володимир Винниченко: у пошуках естетичної, особистої і суспільної гармонії: [збірник статей]. – Нью-Йорк, 2005. – С. 157–169.
7. Погорілий С. Неопубліковані романи Володимира Винниченка. – Нью-Йорк, 1981. – 212 с.
8. Сиваченко Г. Пророк не своєї вітчизни. Експатріанський „метароман” Володимира Винниченка: текст і контекст. – К., 2003. – 280 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Варданян Марина Володимирівна – аспірантка кафедри української та світової літератури Криворізького державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: романістика В. Винниченка 1930–40-х років.

ІНТИМНИЙ КОНФЛІКТ У ДРАМАТУРГІЇ “САМВИДАВУ” “ДВОТИСЯЧНИКІВ”

Тетяна ВІРЧЕНКО (Кривий Ріг)

У дослідженні констатується недослідженість літературознавцями феномена драматургії “самвидаву двотисячників”, охарактеризовані особливості колізій та конфліктів п’єс цього періоду.

The study ascertained nedoslidzhenist literary phenomenon drama “samizdat dvotysyachnykiv”, described features of collisions and conflicts of the plays of this period.

Літературознавців нині дуже часто звинувачують у небажанні досліджувати сучасний літературний процес. Подібні звинувачення не позбавлені доречності. Узявши за об’єкт дослідження невивчений шар драматургії, робимо спробу, хоча б частково ліквідувати цей недолік.

Здійснюючи огляд праць про драматургію “самвидаву” і феномен “двотисячників”, бачимо, що ці звинувачення не випадкові. Спочатку звернемося до функціонування терміна “самвидав”. О. Обертас у праці “Термін «самвидав»: походження і значення” обґрунтовує функціонування й значення терміну «самвидав» з 1960 років. Дослідник зауважує, що “оригінальний первинний самвидав 1960–1980-х рр. перейшов у новий вимір: спершу, “неформальна незалежна преса” кінця 1980–1990-х рр., а потім як складова Інтернет-культури”. І на сьогодні “самвидав” – сучасна